

Het Antwerps Liedboek:

‘Om droefheyt ende melancolie te verdrijven’

Wim Kloppenburg

Het was maar een onooglijk boekje dat de 23-jarige student Heinrich Hoffmann von Fallersleben in 1821 ontdekte in de Herzog August-bibliotheek in Wolfenbüttel: 256 dicht bedrukte pagina's octavo in oblong-formaat (95 bij 135 mm.). De dichter Lessing, die van 1770 tot 1781 bibliothecaris was, of een van zijn opvolgers, had het boekje de signatuur 'Lit. Angl.' gegeven. Hij zag de taal kennelijk voor Engels aan. De jonge letterstudent Heinrich Hoffmann was de eerste die de betekenis onderkende. Sindsdien is het Antwerps Liedboek, zoals het in de wandeling genoemd wordt, een voorwerp van studie voor talloze neerlandici, historici, volksliedonderzoekers en musicologen.

De volledige tekst van de titelpagina luidt:

Een schoon liedekensboek,
in den welcken ghy vinden sult veelderhande liedekens,
oude ende nyeuwe, om droefheyt ende melancolie te verdrijven.

Item hier sijn noch toeghedaan meer dan veertichderhande

nyeuwe liedekens die in gheen ander liedekensboecken en staen,

hier achter aen veruolghende.

Dese liedekensboecken vintmen te coope

tAntwerpen,

onder Onser Lieuer Vrouwen toren,

tot Jan Roulans.

De titelpagina is ten opzichte van het oblong-formaat een kwartslag gedraaid, uitgevoerd in tweekleurendruk en versierd met een houtsnede. Dat is dan ook de enige versiering van het boekje. Verder is de uitvoering uiterst simpel. De 221 liedteksten zijn zo zuinig mogelijk in twee of drie kolommen afgedrukt. Drukker en uitgever Jan Roulans wilde kennelijk een goedkoop en handzaam boekje maken, waarin belangstellenden de tekst konden vinden van een groot aantal (volks)liedjes die in die tijd populair waren, zó populair dat hij een dure muziekdruk achterwege kon laten. We kunnen ons de zangers bijvoorbeeld voorstellen in een Antwerpse kroeg waar men veel zong, en vooral bij lange, verhalende liederen graag de tekst voor zich had. Door het handige pocket-formaat kon men het *Schoon Liedekensboek* gemakkelijk meenemen.

Het Antwerps Liedboek is de grootste gedrukte liedverzameling van de zestiende eeuw. Zo'n gedrukte verzameling was een nieuw verschijnsel; de bekende liedverzamelingen uit vroeger tijd waren manuscripten waarin een verzamelaar liederen 'in volgorde van binnenkomst' noteerde of liet noteren. Een gedrukte liedverzameling had het grote voordeel dat de liederen op één of andere manier geordend konden worden. In het Antwerps Liedboek zijn de liederen in alfabetische volgorde afgedrukt. Dat dat inderdaad nieuw was, blijkt uit de aandoenlijk-lange uitleg:

Totten vrolijcken Sanger saluyt
Ghi sult weten, dat in dit boecxken vergadert sijn
tot uwen solase

veelderhande amoreuse liedekens, oude ende
nieuwe,

ende sommige nieuwe die noeyt in print en sijn
geweest.

Ende op dat ghi lichtelic vinden soudt tgene dat
ghi begeert te singen,

so sijn dese liedekens gestelt na dordinancie van
den ABC.

So dat alle die liedekens dye met een A beginnen
staen voren,

die met een B beginnen daer na, die met een C
beginnen daer naer.

Ende also voort vervolghende.

Vaert wel.

Overigens beginnen er na de eerste 171 liederen twee nieuwe reeksen die opnieuw alfabetisch geordend zijn. Op grond daarvan neemt men aan dat de ons

Wie oren om te horen heeft (LB. 62) is als contrafact verbonden met een lied over de bloedige bestorming van de stad Münster in 1534, of toch niet? De nieuwe uitgave van het Antwerps Liedboek stelt eerdere conclusies bij.

Wim Kloppenburg is cantor-organist van de Kruiskerk te Amstelveen en redactielid van het maandblad *Muziek & Liturgie*.

Het Antwerps Liedboek. Teksteditie in twee delen, bezorgd door Dieuwke E. van der Poel (eindred.), Dick Geirnaert, Hermina Joldersma en Johan Oosterman. Reconstructie van de melodieën door Louis Peter Grijp. Met twee cd's. Uitgeverij Lannoo nv, Tiel 2004. ISBN 90 209 552 33. Prijs: € 49,95

bekende druk uit 1544 op z'n minst een derde, 'opnieuw uitgebreide en vermeerderde' druk is.

Het wekt verbazing dat van een kennelijk populair liedbundeltje, dat meerdere drukken beleefd heeft, slechts één exemplaar bewaard is gebleven. We zullen dit voor een groot deel kunnen toeschrijven aan het feit dat het boekje op 30 juni 1546 op de index van verboden boeken werd geplaatst. Jan Roulans werd wegens het verkopen van verboden boeken enkele malen gearresteerd. Hij stierf omstreeks 1570 in de gevangenis.

Wat de aanleiding tot het verbod was, is niet helemaal duidelijk. Het 'ondeugende' en openlijk erotische karakter van sommige 'amoureuze liedekens'? Of misschien het feit dat in een aantal teksten de spot werd gedreven met de (roomse) geestelijkheid, en er dus reformatorische sympathieën werden vermoed? Sommige liederen doen denken aan spotprenten uit de omgeving van Luther, waarop monniken en monialen zich ongegeneerd te buiten gaan aan 'vleselijke lusten'. Kort maar krachtig is de samenvatting in het lied 'Ghi sotten ende sottinnekens', waarin 'moniken' en 'baghijnen' elkaar in het open veld ontmoeten:

Si doen int coren hinder
So dat die bastaertkinder
Loopen hier ende ghinder.

Zoektocht naar melodieën

Al sinds de herontdekking van het boekje door Heinrich Hoffmann zijn musicologen op zoek gegaan naar de melodieën waarop deze 221 liederen gezongen moeten zijn. Hier komen we op het terrein waar geestelijk en wereldlijk lied elkaar raken. Dichters van geestelijke teksten maakten graag gebruik van bekende wereldlijke melodieën, opdat hun liederen makkelijk ingang zouden vinden. Het beroemdste voorbeeld vormen de *Souterliedekens* (1540), de eerste volledige Nederlandse psalmberijming, door Willem van Zuylen van Nyevelt geschreven op bekende wijsjes. In de *Souterliedekens* en vele andere geestelijke liedboeken zijn de melodieën wel afgedrukt. Deze psalm- en gezangboeken vormen dus een belangrijke bron voor het terugvinden van de melodieën van het *Antwerps Liedboek*.

Tekstueel het meest interessant daarbij zijn de contrafacten in engere zin, dat wil zeggen dat een wereldlijk lied wordt vergeestelijkt met behoud van een deel van de oorspronkelijke Wortlout. Bekende voorbeelden zijn:

*Ic sie die morgensterre, mijns lievekens claer aenschijn
werd Ick sie die morghensterre, Heer Jesus claer aenschijn.
Het daghet in de oosten werd Het daget in den oosten
...wie heer Jesum wil minnen (het lied kreeg later nog
verschillende andere contrafacten).*

Het viel een coelen douwe tot ener veynster in werd het

Marialied Het viel eens hemels douwe al in een maechdekijn.

Een van de meest recente voorbeelden van een lied 'op de wijs van' is gezang 62 uit het *Liedboek voor de Kerken*: 'Wie oren om te horen heeft', tekst: Huub Oosterhuis, melodie: 'Wie was diegene die die lovers brak'. De melodie-aanduiding verwijst naar een historielied uit het *Antwerps Liedboek*, waarin een 'lantsknecht' het relaas doet van de bloedige bestorming in 1534 van de stad Münster door de huurlingen van de bisschop, die proberen de stad te heroveren op de Wederdopers. Door dronkenschap en wanorde bij de huursoldaten mislukte deze bestorming. Pas later werden de Wederdopers verdreven. De leiders, onder wie de spreekwoordelijke Jan(tje) van Leiden, werden ter dood gebracht. Hun lichamen werden tentoongesteld in kooien die aan de toren hingen. De kooien zijn in Münster nog steeds te zien. Uit het feit dat dit historielied in het *Antwerps Liedboek* is opgenomen, kan men afleiden dat de eerste druk in elk geval van ná 1534 moet dateren.

Nieuwe uitgave

Er zijn over het *Antwerps Liedboek* veel studies verschenen. Bekend is de tekstuitgave van W.Gs. Hellinga uit 1941, die slechts bij ongeveer de helft van de liederen verklarende toelichtingen geeft. Bij nadere bestudering blijkt dat de niet geannoteerde helft voornamelijk bestaat uit erotisch getinte amoureuze liederen. Kennelijk durfde Hellinga daar geen nadere uitleg bij te geven. Interessanter is een publicatie van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis uit 1975. Daarin zijn alleen de 87 liederen opgenomen waarvan men inmiddels de melodie had kunnen reconstrueren. De toelichtingen zijn zeer uitgebreid en buitengewoon waardevol.

De meest recente publicatie (najaar 2004) bevat alle liedteksten, commentaar en uitleg en niet minder dan 142 melodieën. Dat laatste is vooral te danken aan Louis Peter Grijp, medewerker van het Meertens Instituut (door velen, niet geheel ten onrechte, vereenzelvigd met *Het Bureau*) en hoogleraar Nederlandse liedcultuur aan de Universiteit Utrecht. Bovendien is hij luitist en artistiek leider van het ensemble *Camerata Trajectina* waarmee hij muziek uit met name de zestiende en zeventiende eeuw opnieuw tot leven brengt. Enkele jaren geleden werd hij bekend door zijn 'voetenbank', een database-programma waarin hij gegevens over strofenbouw, rijmschema, aantal versvoeten en dergelijke zodanig heeft vastgelegd dat bij elkaar passende teksten en melodieën gemakkelijk kunnen worden opgespoord. Het resultaat van zijn onvermoeibare spoorwerk is in deze nieuwe uitgave (en op twee bijbehorende cd's) vastgelegd. Het is een bijzonder fraai uitgegeven editie in twee delen: I. Teksten en melo-

dieën. II. Commentaar, verantwoording, toelichtingen etc. Slechts één miniem schoonheidsfoutje wil ik noemen, namelijk de wat kale, schreefloze letter waarin de teksten onder de muzieknoten zijn gezet, terwijl voor alle overige tekst een mooi klassiek font met schreef is gebruikt.

Inhoudelijk kreeg ik op één punt een kleine ‘teleurstelling’ te verwerken. Waarschijnlijk hoort de melodie van gezang 62 niet bij het lied over de Wederdopers. Grijp meent op goede gronden naar een andere melodie te moeten verwijzen.

Inkeerlied

Ik sluit dit artikel graag af met drie strofen van een van de geestelijke teksten uit het *Antwerps Liedboek*. Het is een inkeerlied dat nog sterk wortelt in een middeleeuwse traditie, zoals dat bijvoorbeeld ook het geval is met het veel bekendere ‘Ic wil mi gaen vertroosten’. Opvallend is de kritiek op biecht en aflaat (strofe 3: ‘Om gelt, om goet, ontbint men alle sonden.’).

1.

Ic heb de werelt seer bemint,
Si heeft mi heel van God getogen.
Nu heb ick ooc al versint
Hoe mi die werelt heeft bedrogen.
O God, het is in U vermogen,
Wilt mi nu ontfermen noch!
O valsche werelt, ghi hebt mi al geloghen,
In u en is niet dan bedroch.

3.

Gulsicheyt en overdaet
En zijn nu ter werelt al gheen sonden;
Overspel seer fornicaet: (*fornicatio* = ontucht)
Al zijnsse overal ghevonden,
Om gelt, om goet, ontbint men alle sonden.
Dat mach ick wel segghen noch:
O valsche werelt, als ick u wel duergronde,
In u en is niet dan bedroch.

4.

Als ick die werelt wel besie
En bekenne haer ghebreken,
Laet ons dan tot Christum vlien
En de werelt heel versteken.
Aen Hem en sal ons niet gebreken
Want Hi is der menschen soch,
O valsche werelt, ick heb u al duerkeken:
In u en is niet dan bedroch.

WEB WEL & WEE

www.schriftlezing.nl

De website *Schriftlezing.nl* wordt verzorgd door de Dirk Monshouwer Stichting. Een stichting die is opgericht ter nagedachtenis aan en voortzetting van het werk van dr. Dirk Monshouwer, onvermoeibaar pleitbezorger voor een zorgvuldige exegese en dito vertaling. De stichting wil de integratie van een verantwoorde exegese en liturgie bevorderen. Daartoe biedt zij proefvertalingen aan om voor te lezen in de eredienst. De aangeboden vertalingen richten zich op de perikopen van de zondagse lezingen zoals opgenomen in het Oecumenisch Leesrooster. Het gebruiksgelalte is daardoor hoog te noemen, want zeer actueel. Daarnaast bestaat er voor de bezoekers van de website, wanneer zij zich hebben aangemeld, de mogelijkheid zelf ondermeer vertalingen, voetnoten, commentaar en/of liedsuggesties toe te voegen. Opzet is dat er op deze manier een soort discussieforum ontstaat waarvan de gebruikers de participanten zijn. Op dit moment zijn er 291 leden.

Werking

De gebruiksvriendelijkheid van de site is matig. Misschien dat daarom een van de doelstellingen, een platform van discussie over en uitwisseling van vertalingen nauwelijks van de grond komt. Er ligt wel een structuur waarbinnen veel mogelijkheden zijn, van een zoekprogramma tot gerubriceerd aanbrengen van voetnoten door middel van twaalf (!) kleurcodes. (Codes voor o.a. opmerkingen op dogmatisch, exegetisch, ethisch, liturgisch, psychologisch, taalkundig, tekstkritisch vlak). Je moet je behoorlijk verdiepen in de werking van de site voordat je er optimaal gebruik van kunt maken. Gevolg is dat in de praktijk slechts de vertaling van de betreffende zondag geraadpleegd wordt en er geen discussie ontstaat of noemenswaardige aanvullingen of suggesties gedaan worden.

De geboden vertalingen zijn trouwens wel de moeite waard. Er is in de loop der tijd een schat aan materiaal ontstaan dat via een gemakkelijk te raadplegen archief toegankelijk is.

Uiterlijk

De site is niet echt een juweel. Wel start hij op met een afbeelding uit de beeldende kunst die betrekking heeft op de komende zondag. Deze afbeelding blijkt steeds weer een aangename verrassing. Maar eenmaal in het programma oogt een en ander wat rommelig en saai.

Als hulp en stimulans voor een wekelijks gebruik, - dus meestal voorgangers uit de diverse geloofsgemeenschappen - is deze website de moeite waard. Maar je hebt het idee dat er meer mee beoogd wordt endat er meer mee kan. Daartoe moet wel het nodige gebeuren, o.a. het aanpassen van de gebruiksvriendelijkheid, maar ook bijvoorbeeld het bijwerken van de gegevens. Ter illustratie: over de achtergrond van de site zijn twee artikelen opgenomen van de hand van Dirk Monshouwer, ooit (in 1988 en 1992) verschenen in *De Eerste Lezing*. De vertaalproblematiek die daar aangeremd wordt is, sinds het verschijnen van de *Naardense Bijbel* en de *NBV*, zowel actueel als achterhaald. Het zou ongetwijfeld tot de levendigheid van deze website bijdragen als bijvoorbeeld de bezoekers opgeroepen worden om hun leeservaringen met deze vertalingen door te geven, in vergelijking met de aangeboden ‘vertaling om voor te lezen’. In plaats van een receptieve site kan de site dan uitgroeien tot een beoogde interactieve site.

Bart Stobbelaar